

Varga László

A zirci apátsági bazilika új orgonájáról

1998. augusztus 19-én délelőtt Zakar Polikárp *Varga László orgonaépítő, a budapesti Aquin-*
zirci apát úr a zsúfolásig megtelt ciszterci *cum Orgonagyár üzemvezetője.*
apátsági templomban megáldotta az új orgonát. Ugyanazon a napon délután
4 órakor Áment Lukács orgonaművész avatókoncertet tartott.

Általában ilyen, vagy ehhez hasonló rövid híradásokból értesülhetünk egy-egy új orgona megszületéséről. Pedig mennyi tervezés, egyeztetés, pénz, munka, sokféle szempont és érdek húzódik meg e mögött! A most megszületett, több szempontból is különleges hangszer elkészítése másoknak tanulságul szolgálhat, ezért érdemes megismerkedni vele, illetve építésének előtörténetével.

A zirci apátsági templom orgonáinak történetét Szigeti Kilián bencés organológus kutatásaiból és a zirci *historia domus*ból ismerjük. A III. Béla király által 1192-ben alapított, de a török időkben elpusztult zirci ciszterci apátságot a sziléziai Heinrichau apátjai és szerzetesei keltették új életre. A teljesen elnéptelenedett középkori falu lakosságának helyére 1715–18 táján német ajkú telepeket hívtak. 1732-ben rakták le a mai templom alapkövét. Ugyanabban az évben fejezték be az új monostor első szárnyának építését, és annak egyik helyiségében ideiglenes kápolnát alakítottak ki. Ennek részére 1735-ben —alkalmi vételként— 15 forintért egy kis pozitív orgonát vásároltak, hogy a hívek énekét azzal segítsék. 1745-től már az új templom keleti részében tartották az istenszerteleteket, és ott egy újabb, 70 forintért vásárolt kisorgonát helyeztek el.

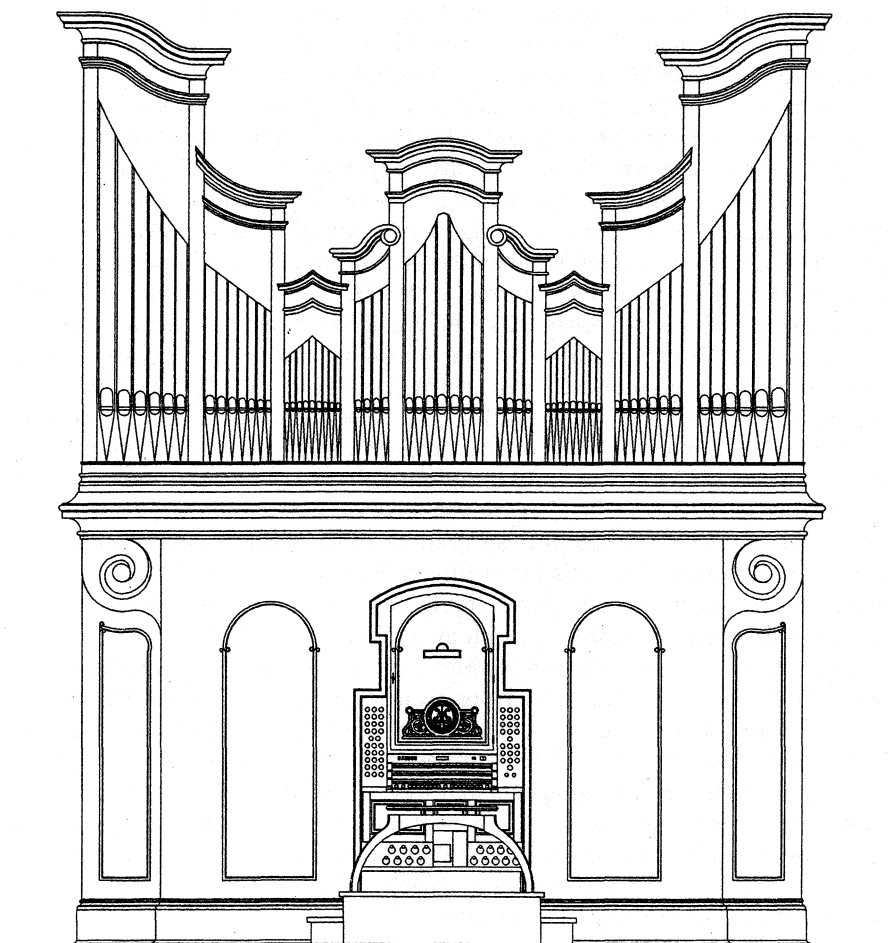
1752-ben elkészült a templom teljes épülete, amit Padányi Bíró Márton veszprémi püspök szentelt fel. (Padányi Bíró Márton egyike volt kora kifinomult ízlésű mecénás püspökeinek, akinek több, páratlanul szép barokk templom és palota dicséri munkásságát Veszprém megyében.)

Rieger Kandid apát még a templomszentelés évében megkereste a nagy tekintélynek örvendő Staudinger János budai orgonaépítőt, és szerződést kötött vele egy 20 regiszteres orgona építésére, ami 900 forintba került. Két év múlva, 1754. augusztusában, Szent Bernát ünnepén szólalt meg először az új hangszer. Az orgonaszekrény faragásait hat évvel később, 1760-ban, pápai oltárfaragók készítették. Az aranyozásra —melyet bécsi mesterek végeztek 600 forintért— 1762-ben került sor, s ezzel befejeződtek az orgonakarzat munkálatai. A szerzetesek a zsolozsma szolgálatára 1770-ben egy kis szentélyorgonát is építtettek, valószínűleg győri mesterrel.

Száz év múlva, 1874-ben, a nagyorgona felújításra szorult. Erre a munkára Rezutsek Antal apát kötött szerződést a veszprémi Roland Károly orgonaépítővel. A barokk kori játszóasztal az orgona felé fordulva, az oltárnak

háttal állott. Roland mester új játékasztalt készített, a főoltárral szembenézőt. Új billentyűzetet épített be, az eredeti kopularendszer (Schiebekoppel) is újabbra (Wippenkoppel) cserélte.

Ez az orgona 1901-ig működött, ekkor az apátság a jägerndorfi Rieger Testvérek Orgonagyárával egy teljesen új, 25 regiszteres hangszert építtetett (op. 854). Egyidejűleg a szentélyorgona is újjáépült (op. 1904). Míg a szentélyorgona szekrényzetét alig módosították, a nagyorgona teljesen új szekrénybe került. A régi nagyorgona formájára, elhelyezkedésére csak szobraiból, faragványaikból és aranyozott díseiből következtethetünk, melyeket felhasználtak az új orgona építéséhez. (1. ábra)

1. ábra. A zirci cisztercita apátság orgonájának homlokzati rajza

A templom belseje ebben az időszakban teljesen átalakult. A barokk freskókat a századvég ízlésének megfelelően átfestették, az aranyos szobrokat fehérre mázolták. Ez a beavatkozás az orgonaszekrény faragott díseit sem kerülte el. Végül a világos, szinte vidám barokk enteriőrt egy komor, súlyos és sötét templombelső váltotta fel.

Rieger új orgonája pneumatikus tasniladás (Johnson-láda) szerkezettel készült el, diszpozíciója a következő volt:

<i>pedálmű (C-d')</i>		<i>I. manuál, főmű (C-f''')</i>		<i>II. manuál, redőnymű (C-f''')</i>	
Contrabass	16' **	Bourdon	16'	Quintatön	16'
Subbass	16'	Principál	8'	Hegedűprincipál	8'
Violon	16'	Vájtífuola	8'	Flûte harmonique	8'
Quintbass	10 2/3'	Gamba	8'	Aeolina	8'
Octáv bass	8' *	Födött	8'	Voix céleste	8'+8'
Cselló	8' *	Salicionál	8'	Zergekürt	4'
Födöttbass	8' *	Octava	4'	Dolcan	2'
		Csófuvola	4'	Harmonia	
		Cornett 4 sz		aetheria 4 sz	
		Mixtura 4 sz			

Kopulák: P+I, P+II, I+II, I+I super, I+II sub; crescendo, redőny, tremoló.

* A 8'-as pedálregiszterek kombinálva vannak a hozzájuk tartozó 16'-os regiszterekkel.

** A Contrabass regiszter első oktávjának sípjai úgynevezett váltószeleppel működnek, így 12 db 16' lábas síp helyett csak 6 db-ot kellett készíteni. Tehát a C-Cis, D-Dis, E-F, Fis-G, Gis-A, B-H hangok csak 1-1 sípot jelentenek. A Rieger-cég gyakran alkalmazta ezt a megoldást abban az időben.

Mivel az apátság karbantartási szerződést kötött a gyártóval, az orgona igen megbízhatóan működött 1950-ig. Rieger szakemberei előbb Jägerndorfból, később már a budapesti gyárból jártak Zircre a hangszer időszaki felülvizsgálatára. Néhai mesterem, Gonda Nándor (később a cég vezetője) és az azóta szintén elhunyt Gyöpös László kollégám szívesen utaztak ide, mert „az ellátás kitűnő volt, a vidék gyönyörű, az orgonával igen kényelmesen lehetett dolgozni.”

Ez az idilli állapot azonban nem tartott sokáig: 1950-ben néhány kivétellel feloszlatták a magyarországi szerzetesrendeket, köztük a cisztercieket is. Kiürült a zirci rendház, feloszlott a templom kórusa, zenekara, gazdátlanná vált a templom, a könyvtár, az orgona. 1959-ben meghalt az utolsó zirci apátsági karnagy, Létra Gyula, majd rövidesen távoznia kellett a városból Békefi Antal zenetanárnak, népzenekutatónak is. Ezt követően Zircen a zenei kultúra

hosszú időre aláhanyatlott. Elmaradtak a rendszeres, szakszerű orgona-karbantartások is. Bár a hangszer működőképes maradt, farészei azonban nem sokáig tudtak ellenállni a magas páratartalmú templomtérben elszaporodott farontó bogarak támadásának.

1984-ben az Aquincum Orgonagyár végezte el az orgona átfogó vizsgálatát. A feltárás megállapította, hogy a károsodás a szelládáktól lefelé a fúvóig, felfelé már a fasípok derekáig húzódott. A karbantartás elmaradásával szerencsére a kontárok is elkerülték a hangszert, ezért a kitűnő anyagú fémsípok szinte érintetlenül megmaradtak. Az anyagiak szűkössége akkor nem tette lehetővé a további munkálatokat.

Negyven éves száműzetés után 1990-ben térhettek vissza a ciszterci szerzetesek a zirci rendházba, és ezután hamarosan megkezdődött az addigra már bazilika rangra emelkedett templom restaurálásának megtervezése. A munkálatok 1995-ben kezdődtek meg. Ennek első üteme az orgonakarzatra és a hajó első harmadára terjedt ki.

Az orgona megújításának előadóművészi és egyházzenei irányelveit Áment Lukács orgonaművész, pannonhalmi zeneigazgató készítette, a műszaki tervek és a hangszer stílusának végső kidolgozása az Aquincum Orgonagyár szakmai vezetőinek munkája. Három elgondolást vázoltunk fel a rend vezetői előtt:

- 1) A meglévő orgona restaurálása. — A régi hangszert már a kórus faszerkezetének és padlózatának kicserélése miatt is le kellett volna bontani. Mivel azonban a szelláda és az egyéb faszerkezetek a fent említett okok miatt szinte teljesen megsemmisültek, az orgona ezen részeit újonnan kellett volna készíteni.
- 2) Új, hárommanuális orgona építése barokk stílusban. — E megoldás nem tette volna lehetővé a múlt század végi romantikus hangzás megőrzését, amire a meglévő sípanyag lehetőséget kínált. (A későbbi tervek között szerepel a karorgona barokk stílusú újjáépítése is.)
- 3) Új, hárommanuális orgona építése a századvég német romantikájának stílusában, a teljes régi sípanyag felhasználásával, illetve az elpusztult állomány pótlásával; új pozitívumú készítése; a régi diszpozícióból hiányzó nyelv- és aliquotregiszterek beépítése, különös figyelemmel a pedálra és redőnyműre.

Végül mind a megrendelő, mind a tervezők szerint a legutóbbi megoldás látszott megvalósíthatónak. Az építésre a Rieger Orgonagyár utóda, az Aquincum Orgonagyár kapott megbízást.

A Rieger-orgona nemes hangzására építve olyan orgonát kívántunk készíteni, amelyen hitelesen megszólaltathatók a nagy német romantikusok, Mendelssohn, Schumann, Brahms, valamint Reger és Liszt Ferenc művei is. (A francia romantikusok általában bővebb menzúrájú sípsorokat igényelnek.)

Magyarországon az ilyen stílusú hangszerek főként pneumatikusak, holott a nagy szerzők még jórészt mechanikus rendszerekre komponáltak. A tönkrement régi tasniládák kényszerű cseréje lehetőséget kínált arra, hogy Rieger hangszere mechanikus traktúrával újuljon meg. Új csúszkaládák készültek tehát, melyekhez a XVII. század óta jól bevált —és kissé módosított— függesztett mechanikát alkalmaztuk, így könnyű járású, precíz traktúrárt kaptunk. Természetesen kockázatot is jelentett e változtatás: előre ugyanis nem lehetett pontosan kiszámítani, hogy az eredetileg pneumatikus regiszterrekeszes szelládán, magas szélnyomáson intonált régi sípállomány miként fog megszólalni az új, hangrekeszes szelládákon, alacsony szélnyomáson.

A beavatkozás végül sikerrel járt: az új csúszkaládákon a régi regiszterek újjáéledtek, hangjuk éneklőbbé, erősebbé vált, jóllehet a légnyomás 105 mm-ről egységesen 80 mm-re csökkent. A légnyomásváltozásra oly érzékeny vonós- és átfújó regiszterek jól viselték el ezt a változást, mely a kiváló sípanyagnak köszönhető.

A játszóasztal most a templomhajónak háttal, az orgonaszekrénybe lett beépítve, így jelentősen megnőtt a karzat területe. A regiszterhúzókat kétoldalt a szekrénybe építve helyezkednek el. Felirataik különböző színű porcelángombokra kerültek, amint azt a századfordulón a Rieger-cég is készítette. A billentyűformák, a játszóasztal meggybordó színezése és a kottatartó mintázata is a Rieger-hagyományokat követi. (2. ábra)

Az orgona diszpozíciója:

<i>pedál (C-f')</i>		<i>I. manuál, főmű (C-g''')</i>	
Contrabass	16''*	Bourdon	16' *
Subbass	16''*	Principál	8'
Violonbass	16''*	Vájtífuola	8' *
Quintbass	10 2/3''*	Födött	8' *
Oktávass	8' *	Gamba	8' *
Födöttbass	8' *	Oktáva	4' *
Cello	8' *	Csőfuvola	4' *
Lokatio 4x	5 1/3'	Quinta	2 2/3' *
Oktáva	4'	Oktáva	2' *
Cornett 4x	2 2/3'	Cornett 4x	4' *
Posaune	16'	Mixtura 4-6x	1 1/3' *
Trombita	8'	Trombita	8'
P+I		I+II	
P+II		I+III	
P+III		I+II sup	

2. Ábra. A zirci apátság orgonájának játszószekrénye.

II. manuál, pozitívumű (C-g''')		III. manuál redőnymű (C-g''')	
Bourdon	8'	Quintatön	16' *
Salicionál	8' *	Hegedűprincipál	8' *
Oktáva	4'	Flûte harmonique	8' *
Flûte octaviant	4'	Aeolina	8' *
Sesquialtera 2x	2 2/3'	Vox coelestis	8' *
Flautino	2'	Violoktáva	4'
Scharf 4x	1'	Zergekürt	4' *
Klarinét	8'	Dolkán	2' *
		Tercian 2x	1 3/5'
Tremolo		Harmonia aetheria 4x	2 2/3' *
II+III		Angolkürt	8'
		Clairon	4'
		Tremoló	

A *-gal jelölt regiszterek a régi orgona regiszterei. A diszpozíció összeállításában a Rieger-cég hárommanuálos orgonáinak diszponálását vettük alapul. A ma divatos regiszterek beépítése helyett inkább az új sípsorok finoman differenciált intonálására ügyeltünk, figyelve arra is, hogy az összhangzás stílusát meg ne zavarjuk.

Az új pedálregiszterek közül a hagyományt követve (és a helyszűkétől kényszerítve) kombinált változatként készült el a Lokatio és a Cornett, ill. a Posaune és a Trombita. A főmű mixtúrájából most önállóan kapcsolható a 2 2/3'-as és a 2'-as sor, a mixtúra e módosításon felül még két kisebb sorral 6 sorosra bővült. Az előintonálás közben derült ki, hogy a régi orgonán —röviddel felépítése után— egy regisztert megváltoztattak: a Dolkán 2' regiszter helyén eredetileg valószínűleg Dolce 4' állt. Talán az akkori orgonista hiányolhatott egy 2 lábas változatot, és a gyártó a korabeli gyakorlatnak megfelelően változtatott. Így viszont meggyengült a II. manuál 4 lábas fekvése, ami miatt a 4 lábas Zergekürt változatot —eredeti karakterének feláldozása árán— megerősítették. Most, az új összeállításban, a 8 lábas Hegedűprincipál 4 lábas párjaként Violoktáv 4'-et készítettünk. Ezzel a Zergekürt 4' visszanyerhette eredeti funkcióját és hangzását.

Bár a régi főmű Principál 8'-as regisztere megmaradt, ez jórészt a homlokzatban állt, ahol csak jelentős számú néma síppal tudták kitölteni az orgonaszekrény homlokzati terét. Ráadásul a sípjakak vonalvezetése a barokkos orgonaformával ellentétes volt, ami az összképet rendkívül zavarta. Az új belső elrendezéssel kialakulhatott a barokk külsőhöz alkalmazkodó síphomlokzat. Az új Principál 8' (némi pótlással) a régi anyagából, de némasíp alkalmazása nélkül készült.

Mivel a régi orgona főműven szerepelt I+I szuper- és I+II szubkopula is, a templom nagyságára tekintettel mi is készítettünk egy I+II (a II. manuál most az új pozitívumű) szuperkopulát. Az orgona regisztratúrája elektromos, 64 soros elektronikus „setzer”-kombináció segíti a regisztrálást. A hangszer immár egy éve üzemel, és reméljük, hogy még sok nemzedéknek lesz szolgálatára.

Metszet az 1484-ben nyomtatott Missale Strigonienséből.
(Ld. lapunk jelen számának 181skk. lapjait.)